

Kuypers volwassen systeem, waarin alles met alles te maken had.⁵⁸ Zo valt ook te verklaren dat in Middelburg niet alleen gesproken werd over zending, maar ook over een verband met de gehele (!) Vrije Universiteit en over een gravamen tegen art. 36 NGB (kerk-staat).

Er valt nog een ander belangrijk verschil tussen de situatie in '85 en die van '96 op te merken: kerk en partij vielen nu veel sterker samen dan toen het geval was. Dankzij de scheiding der geesten bij de verkiezingen van 1894 bestond de zeventallige Kuypers-club in de Kamer alleen uit gereformeerden; de gereformeerden waren de harde kern van de partij geworden. Dat was ook merkbaar in Kuypers rede. Hij hield de 'Mannenbroeders' een gulden toekomst voor. 'Wat Bilderdijk zong van 'ons Holland groeit weer, Holland bloeit weer ...', breng ik ... in veel heiliger zin op het Calvinisme over. ... Het Protestantisme ... heeft, als geheel genomen, in de denkwereld uitgediend. Vandaar dat het in praktische veelbezigheid afleiding zoekt; een veelheid van christelijke werkzaamheid, die we hoogelijk eeren. ... Maar een Protestantisme, dat wel zijn *liefde* van Jezus, maar zijn *wijsheid* van de wereld overneemt, abdiceert'. Met Kuypers systeem kwam men verder. Immers in het Woord lagen de 'begin-selen', die 'ook in onze eeuw voor Gods kinderen een wandelen mogelijk kunnen maken in het heldere middaglicht van een opgeklaard, op elk terrein des levens zich thuisvoelend bewustzijn'. Samen zouden de calvinisten onder Gods zegen ver komen.⁵⁹ Nu de aan het eind van het Sociaal Congres zozeer beklemtoonde eenheid van alle protestantse christenen verbroken was, zouden zij de keurtroepen zijn waarmee Kuypers de verkiezingsstrijd van 1897 inging. Voor vele 'kleine luyden' brak nu het moment aan dat zij voor het eerst ter stembus konden gaan. Onverdeeld als zij waren, vooral na de toen nog in het verschiets liggende pacificatie van 1905, zouden de gereformeerden in de komende decennia een belangrijke rol spelen in de Nederlandse politiek en samenleving.

Natuurlijk heeft Kuypers de wending die de partij na 1894 nam ook moeten rechtvaardigen. Het duidelijkst voorbeeld daarvan is het drietal artikelen die hij, met persoonlijke ondertekening, in maart 1895 in *De Standaard* plaatste. Hij kwam terug op wat Groen in 1874 in zijn *Nederlandsche Gedachten* opgemerkt had over Réveil en Calvinisme. De Groen die dit schreef, zo suggereerde

58. Vgl. 'Alle partieele religie drijft de wigge van het dualisme in het leven, maar de Calvinist leeft monistisch. Alles moet één zijn, omdat één God het alles draagt, gelijk Hij het alles schiepte. Ja, zelfs de zonde, als het keerbeeld der religie, kan van dat monisme niet worden uitgesloten'; A. Kuypers, *Het Calvinisme*, Amsterdam [1899], 46.

59. *De zegen des Heeren over onze kerken*, Amsterdam 1896, m.n. 21v., 25.